

Литература: 1) Огоновський—Історія літератури руської, ч. III й IV.
2) Петровъ—Очерки изъ исторіи укр. литературы XIX ст. 3) Пыпинъ и Спасовичъ—Історія славянскихъ літературъ, т. I; 4) Пыпинъ—Історія русской этнографії, т. III, 5) Маковей—Панько Олельковичъ Кулишъ (Л.-Н. Вистныкъ, 1900 р.), 6) Шенрокъ—П. А. Кулишъ (Кievская Старина, 1901 р.).

О Р Ы С Я.

Идиллія.

I.

пивають у писни, що нема найкращого на вроду, якъ ясна зоря въ погоду. Отъ же, хто бачывъ дочку покійного сотника Таволги, той бы сказавъ, може, що вона краща й надъ ясную зорю въ погоду, краща й надъ повный мисяць середъ ночи, краща й надъ саме сонце, що звеселяє й рибу въ мори, и звиря въ діброви, и макъ у городи.

Може й грихъ таке казаты: де такы выдано, щобъ дивча було краще одъ святого сонця й мисяця? Да вже, мабуть, такъ насъ гришныхъ маты на свитъ породыла, що якъ споглянешъ на дивоцьку вроду, то здастесь тоби, що вже ни на земли, ни на неби нема кращого.

Гарна, дуже була гарна сотниківна! Зналы іи по всій Україні; бо въ насъ на Україні, скоро було въ кого виросте дочка хороша, то вже й знають усюди. Було чы треба кому зъ молодого козацтва, чы не треба чого у Війтовці, йиде за сто verstовъ, абы тильки побачты, що тамъ за дочка въ сотника Таволги, що тамъ за Орься, що всюди про неи мовъ у труби трублять! Да не багато зъ того выходило корысты. Якосъ не було козацтву приступу до неи зъ залыцяннямъ. Чы батько бувъ дуже гордый, чы дочка дуже пышна, того не знаю; а знаю, що було вернеться іншый крутысъ ізъ Війтовець да й ходить, мовъ непрекаянний. Спытае його про Орьсю товаришъ...

— Шкода,—каже,—брате, нашего повабу й залыцяння! Не для насъ зацвила ся квитка! Може хто й застромыть іи соби за высоку шапку, тильки той буде не зъ нашего десятка.

А товарышъ похытае мовчкы головою, да й подумае: „Отъ же занапастыла козака!“

II.

А Орыся була вже не дытына, выривнялась и выкохалась, якъ била тополя въ левади. Подывыться було на неи старый сотникъ, подывыться на іи пышный зристъ и хорошу вроду, порадується батьківськымъ серцемъ, що диждавъ на старисть соби такои дочки, а часомъ и посумуе: „Доспила йесы, моя ясочко, якъ повный колось на ныви! Да чы знатыме женчыкъ, яку благодать бере соби одъ Господа мылосердного! Йесть багато людей, и статечныхъ, и значныхъ, що залыцаються на тебе, да не хотилось бы мени оддавать тебе въ руки сывому дидови: зв'ялить тебе ревнучы, якъ витеръ былыну въ поли. Ой не хотилось бы оддавать тебе й за молодого шыбай-голову, що не поживе довго безъ стелу да коня, поляже въ поли буйною головою, а тебе зоставыть горювать зъ дитонькамы!“

Такъ соби думаючи да гадаючи, старый Таволга часомъ тяжко-тяжко засумуе, ажъ слъзоза покотыться йому зъ ока.

А Орыся росла соби, якъ та квитка у городи. Повна да хорона на выду, маяла то сямъ, то тамъ по господи въ старого сотника, похожала, якъ по меду бжилка, и всю господу звеселяла.

III.

Прысныўся разъ Орыси предывный сонъ. Здалось, прыйшла до неи зъ того свиту покійна паниматка, стала надъ нею въ головахъ, да й каже: „Дытыно моя, Орысю! не довго вже тоби дивуваты; що-день благаю Господа мылосердного, щобъ пославъ тоби вирну дружыну“.

Встало Орыся ни смутна, ни весела; иде до пан-отця въ свитлыцу, зачервонилася, якъ та квіточка да й каже: „Паноченьку! позолылы мои дивчата плаття. Нехай запряжуть намъ коней;

пойдемо мы до Трубайла, пидъ Турову Кручу: тамъ вода чыста, якъ скло, рыне по каминнямъ".

А пан-отець рече: „Чого жъ тоби, Орысю, такъ далеко йи-здыты?"

— Хиба жъ то вже, паноченьку, й далеко?... на пивгодыны ходы; да туды жъ усе йихаты лугомъ да левадамы, шо й не счушесь, якъ вода заблыщты и зашумыть пидъ горою.

А пан-отець: „О, я вже знаю, шо абы чого забажала, то вміешъ выпросыть. Поклычъ же мени старого Грыва!"

Поскочыла Орыся до дверей, не довго шукала Грыва, заразъ прывела його передъ пан-отця.

А той Грыва бувъ старый, дидызный чоловикъ. Знавъ винъ пана сотника ще эмалечку; выпестывъ його на рукахъ; вывчывъ и на кони йиздты. Потимъ выходывъ зъ сотникомъ у походахъ ледве не всю Польшу, бувъ зъ нымъ и въ Крыму, бувъ и на Чорному мори; да вже на старисть не скотивъ бы й панства, абы тильки пры йому дожыты вику. Старый уже бувъ дуже дидуганъ той Грыва; бровы на очи йому понасовувалысь, и борода съва, до пояса.

Увійшовъ у світлыцу, вклонывся пану сотнику, да й каже: „Добрый день, добродію!"

А сотникъ йому: „Здоровъ, добродію!" Бо воны одынъ одного звуклы добродіямы величаты.

— Запряжы,—каже,—добродію, пару коней, визъмы хочъ той визъ, шо було сухари въ походи возымо, да повезы нашихъ прачокъ до Трубайла.

А той йому: „Добре, добродію, запряжемо. Чому не запрягты?"

И ото заразъ иде, бере двохъ хлопцівъ, выкочуе з-пидъ повитки визъ, довгий и шырокий, добре йому знакомый, шо не разъ у лыхій годыни, засивши за його, одбывавсь одъ Ляхивъ, або одъ Татарвы, не разъ прынявъ черезъ його й нужды не мало, часомъ якъ тралыться було утикатъ одъ ныхъ по корчахъ, по болотахъ, по багнахъ, щобъ выхопыться манивцемъ изъ залоги. Выкочуе старый Грыва той визъ теперъ на іншую потребу; запрягає пару коней, шо вже лита погасылы давно въ ныхъ той огонь, шо кыпить у серци, паше зъ очей, и зъ низдеръ, и кыдае коня сюды й туды, на страхъ жинкамъ и дитямъ, а доброму козакови на втиху. Смурні теперъ тіи два биліи коныky

ходылы пидъ рукою сывого Грыва, що вже давно одвыкъ одъ козацького герца.

Отъ же дивчата Орысны несуть сорочки, шытіи рушники, настилныки и всяке добро; наклалы повенъ визъ, и самы посидалы: уси въ стъожкахъ да въ квиткахъ,—Орыся по-мижъ нымы,—и якъ макъ у городи вси квитки закрашае, такъ вона сидила по-мижъ своимы дивчатамы. Сывый Грыва сивъ спереду; хлоп'ята кынулись одчынить ворота. Выглянувъ у викно панъ сотныкъ:

— Не барыся жъ тамъ, Орысю!

А вона: „Ни, паноченьку!“

Ляснувъ погонычъ пugoю; кони заржалы, почувши лугову пашу, потюпалы и зныклы зъ очей и зъ возомъ, и зъ погонычемъ, и зъ дивчатамы.

IV.

Отъ уже й лугъ передъ нымы. И сюды зелено, и туды зелено. Було бо се same на весни, якъ ще трава, свижа да молода, тильки що вкрые землю. Скильки вгори синього неба, стильки внызу зеленого лугу. И такъ якъ ясна зоря в-ночи покотыться, палаючи по небу, такъ тая Орыся пройизджала шырокымъ лугомъ зъ своимы дивчатамы.

Ажъ ось—шумыть, реве Трубайло за левадамы. Якъ разступыться дерево, а сонце якъ заблыщить same въ тимъ мисци, де вода рыне черезъ каминня, то ты бъ сказавъ, що то не вода, а same чисте скло, самый дорогий крышталь рыне зъ горы и бъеться на дрибни склянки объ каминня.

Надъ ричкою Трубайломъ стоить высока круча. Вся обросла кучерявымъ в'язомъ, а кориння повысло надъ самою ричкою. Дыкый хмиль почиплявся за те кориння и колышеться кудлатымы жмуткамы. А внызу вода рыне да рыне! Отсе жъ тая й Турова Круча.

Дывляться на hei дивчата, та й пытаются въ старого Грыва, чого вона прозвалась Туровою?

— На що вамъ знать? —каже Грыва.

— Адже жъ ты на щось знаешъ? Такъ и намъ скажы!

— Ой, мои голуб'ята! Сказавъ бы вамъ, да тильки бильшъ не пойдете сюды на ричку.

— Шо жъ тамъ таке? Скажы бо такы намъ, дидусю!

Якъ узялы просыть, не выдержавъ старый, сивъ на камени надъ ричкою, та й почавъ глаголаты:

— Колысь то давно, ище до татарського лыхолиття, правывъ Переяславомъ якысь князь. Да й бувъ соби той князь стрилицеъ такый, шо абы зуздривъ на око, то вже й його; и кокавсь винъ у полюванни. Ото жъ разъ пойихавъ той князь на полювання, да й одбывсь у пущи одъ своеи челяди. Йиде да йиде пущею, колы жъ дывыться, ажъ на лощыни пасеться стадо туривъ...

— А юшъ то, дидусю, за туры?—спыталася Орыся.

— То, моя крышко, булы дыки быки зъ золотымы рогамы; теперь уже ихъ нигде не зузdryшъ. Бачыть князь тыхъ туриvъ; тильки не дывуеться на ихъ золотіи рогы, а дывуеться, шо прыныхъ стоить дивчына, така, шо усю пущу красою освityла. Поськочывъ винъ до hei; а видъ hei такъ сяе, шо й приступты не можна. Забувъ князь и про свою челядь, и про те, шо заблудывъ у пущи: вхопыла його за серце тая чудовна краса.

— Дивчыно,—рече,—будь мою жоною!—А вона рече: „Тоди я буду тоби жоною, якъ Трубайло назадъ вернеться“. А князь ій знову: „Якъ не згодышся на мое прохання, то я твои туры постриляю“.—„Якъ постриляешь мои туры, то вже бильшъ ничего не стрилятымешъ“... Розсердыvся князь, взявъ лукъ зъ плеча и почавъ стрилять золотороги туры. Сунулись тіи туры въ пущу, такъ и вывалиялы дерево; а князь за нымы знай пускае стрилку за стрилкою. Прыбиглы надъ Трубайло... а Трубайло тоди бувъ не такой вузенькый якъ теперь,—прыбиглы надъ высоку кручу и вси шубовстъ у воду! да й ни одынь не переплыvъ, уси каминемъ ляглы по дну, ажъ ричку загатылы. Сплеснула тоди дивчына рукамы: „Потопывъ юесы моихъ золоторогыхъ туриvъ, блукай же теперь по пущи по вси вични рокы!“ Отъ же й блукае, кажутъ, той князь до сього часу по пущи, и ніякъ не знайде свойого Переяслава. А Переяславъ бувъ уже и въ татарськихъ рукахъ, бувъ и въ лядськихъ,—чого вже не було зъ тымъ Переяславомъ? а винъ не знайде його, та й не знайде. А дивчыныни туры лежать и доси каминнями въ води, и отъ прыслухайсѧ: то не вода реве, а ревуть туры глухо з-пидъ воды. Отъ же, кажутъ, буде таке врем'я, шо князь прыйиде на Турому Кру-

чу, повстають туры и пидуть шукаты соби дыкыхъ пущъ по
Вкраини...

V.

Слухають дивчата, да ажъ сумно имъ стало; слухае Орыся,
да вже боиться й глянуть на каминя, що простяглось купою
середъ рички. Вже ій здається, що то справди не каминя; и
вода шумить якось не такъ, якъ вода...

Засмутывъ зовсимъ дивчать старый Грыва. Не знаютъ уже
чи прать бы то имъ, чы до дому вбиратись; соромъ тильки ста-
рого Гривы; поглядае бо на ныхъ, да тильки всміхается. То
було люблять прать на самій быstryни, положывши кладку зъ
каминя на каминъ, а теперъ одішлы дальше одъ кручи, де во-
да ще не дійшла до каминя и плыве тыха да чиста, хочъ вы-
гляньсь, якъ у дзеркало. И справди, мовъ у дзеркали, видно
въ води и небо, и кручи зъ тымы кудлатымъ кориннямъ, що
переплутались изъ хмелемъ, и кучеряви в'язы, що повыбигали
на самый край и попростягали зелени лапы надъ ричкою.

Дывться Орыся въ воду, ажъ у води на кручи щось за-
червонило; хтось нибы вийхавъ изъ пущи на сивому кони и
стоить помижъ в'язами. Боиться глянуть у-гору, щобъ справди
не було тамъ когось; боиться глянуть и на каминя: вже ій
здається, що-ось заревутъ и сунуться зъ рички зачаровані ту-
ры. Смыкнула за рукавъ одну дивчину и показала въ воду: дыв-
ляться дивчата, ажъ на Туровій Кручи князь на сивому кони.
Такъ и обомлили. Бо хто жъ бы сказавъ, що то й не князь?
Увесь у кармазини, а зъ пояса золото ажъ капае.

Не мало жъ, видно, здывувавсь и козакъ: стоять на кони
нерухомый. Бо хто жъ бы й не здывувавсь, опынывшись надъ
такою кручею? У-нзыу рыне вода черезъ каминя, а надъ водою
сидить нерухомо сивый дидъ на камени, а тамъ стоять нерухо-
ми дивчата зъ прачамы, зъ мокрымы полотныщамы въ рукахъ.
Чы дивчата, чы, може, русалки повыходили прать сорочки
пидводному цареви, що живе въ крышталевому будынку пидъ
водою. Отсе жъ, мабуть, и самъ винъ вышовъ зъ воды погрить
старі кости на сонци... Ще разъ погляне козакъ на сивого ди-
да, ще разъ погляне на дивчать: позасукували по ликоть рукава,
попидтыкали плахты й мережани заполоччу подолы... Золото не

сяе такъ на дорогыхъ перстняхъ, якъ сяють у води й надъ водою ихъ били ногы. Задывысь козакъ, и соби стоить нерухомо; колы жъ гукне на його старый Грыва: „Гей, гей! козаче! Чого се тебе занесло на кручу? Хыба хочешъ пополоскатъ свои кармазыны въ Трубайли?“

И скоро промовывъ, заразъ наче розбывъ яки чары. За-соромылсы дивчата и давай бовтать полотныщамы.

А козакъ одвитуе дидови: „Да й за те слава Богу, що хочъ на кручу выбрався. Скажы, будь ласкавъ, дидусю, якъ мени выйихатъ икъ Війтовцямъ?“

- А чого тоби треба въ Війтовцяхъ?
- Черезъ Війтовци,—каже,—лежыть моя дорога.
- А куды жъ лежыть твоя дорога?
- Моя дорога—до чыйогось порога, моя стежечка—до чыйогось сердечка.
- Эге,—каже старый Грыва,—нехай же тоби Господь у доброму дили помагае! Отъ же куды тоби выйихатъ: берысь у-нызъ, по-надъ берегомъ; то тамъ трохи нызче буде тоби дорижка; тією дорижкою выйидешъ ты на ричку й кладочки; возомъ не пройидешъ, а конемъ добрый козакъ перехопыться.

Подякувавъ козакъ за пораду, повернувъ коня и сковавсь по-за деревомъ.

Якъ сковавсь, тоди то вже розгулялись наши дивчата: рос-пysалы козака, якъ на папери: яки й очи, яки й бровы, якъ и говорыть, якъ и всміхаеться. Та каже: „Се твій суженый!“ а та: „Се твій“. А одна додала: „Не змагайтесь дурно, дивчата: чы ривня жъ такы вамъ пышный князь! Се нашій панночци суженый!“

Почервонила Орыся. „Збожевилила,—каже,—ты, Параско! Хиба не чула, що винъ сказавъ дидови?“

И жаль ій було, сама не знае чого, що винъ йиде свататься. Мякше одъ воску дивоче серце. Тане воно одъ козацькихъ очей, якъ одъ сонця...

— Що жъ,—каже Параска,—що йиде свататься! Суженои й конемъ не об'їдешъ!

VI.

Попралы дивчата сорочки, зложылы на визъ, зеленою пахучою травою прыкрылы, посидалы й пойихали до-дому свижи

да весели; щебечуть, якъ ластивки. Йще далеко не дойихавъ визъ до сотныцького двора, а въ двори вже чутно було, що вертаються.

— Орысю, наша панночко!—крыкнули дивчата, скоро росчышлысь ворота.—Чый же то сывый кинь у двори стоить? Се жъ того козака, що мы бачылы, се жъ твого князя, се жъ твого суженого!

Гляне Орыся, а въ серци наче жаромъ запекло. Чы вона злякалась, чы зрадила—сама того не знала.

Выглянувъ у викно изъ свитлыци молодый козакъ: йиде въ дзвиръ визъ старымы киньмы, изъ старымъ, сывымъ погоны-чемъ: зелена трава волочиться по бокахъ и беться по колесахъ; из-за сывої бороды старого Грыва, из-за билої зимы, червоніе лито—повенъ визъ дивчатъ у квіткахъ да въ намысти,—Орыся якъ сонце помижъ нымы! Выглянувъ, да ажъ руками сплеснувъ: „Се жъ вона, се жъ вона!“ И ото вже тоди почавъ на прямому выкладувать свою мову пану сотныкови: и хто винъ такый, и чого прыйихавъ. Хто жъ винъ такый, то се вже панъ сотныкъ знавъ давно. Мыргородський осауленко, отаманъ свой сотни, хорошого и багатого роду дытына. А чого прыйихавъ? Прыйихавъ подывыться, що тамъ за Орыся така, що тамъ за дочка въ сотника Таволгы на всю Гетьманщыну; а побачивши та й себе показавши, довидаться, чы вже надбала шытьхъ рушныківъ у скрію... Про що журывсь, чого бажавъ панъ сотныкъ, те йому якъ изъ неба впало. Не довго думавши, позвавъ Орысю. Ввійшла въ свитлыци, червона, якъ калына.

-- Отъ, Орысю, тоби женыхъ! Чы любъ винъ тоби, чы може пидождешъ кращого?

Хочъ бы тоби слово промовыла, хочъ бы тоби очыма зглянула. Стоить, сердешненька, и голову схылыла.

Бачыть пан-отець, що не диждеться одъ неи одвиту,—бо де жъ такы, щобъ дивчына сказала, що въ іи на мысли! Очыци хиба скажутъ, а сама ни. Порахувавъ се пан-отець, да й каже:

— Де вже такий козакъ да любъ не буде! Обнимиться жъ да поцилуйтесь да й Боже васъ благословы!

Обнявъ козакъ Орысю, поцилувавъ у тії губоньки, що наче зъ самого меду злиплені, и вклонылысь обое нызько, до самого долу, пан-отцеви.

Чы багато жъ найихало дружыны на весилля, чы бучно одбулы гостей, чы довго гулялы,—се вже не наше дило роска-зуваты.

Бачывъ я Орысю same передъ весиллямъ; хороша була, якъ квіточка. Бачывъ я зновъ іи черезъ рикъ у Мыргороди,—ще стала краща замужемъ, и дытына въ неи, якъ Божа зирочка. Вже я не разъ думавъ соби, на неи дывлячысь: „Се Божа слава, а не молодыця! Що якъ бы хто дотепный змалюавъ іи такъ, якъ вона ёесть, изъ маленькою дытыною на рукахъ? Що бъ то за картына була!“

